

prilika i sukoba pripadnika različitih političkih grupacija u Hrvatskoj na osnutak banaka i ostalih financijskih institucija. Prikaz razvoja bankarskih i ostalih financijskih institucija u Sisku i Petrinji obogatio je biografijama glavnih aktera koji su se istaknuli u stvaranju novčarskih zavoda u tim gradovima u promatranom razdoblju. Nažalost, autor nije dosljedno ustrajao u tom naumu u prikazu stvaranja i djelovanja banaka i financijskih institucija u drugim gradskim naseljima, općinskim središtima i važnijim naseljima na području županije.

Po istom je obrascu obradio povijest nastanka i djelovanja srpskih banaka i drugih financijskih institucija na teritoriju današnje Sisačko-moslavačke županije. Njihov je prikaz također priredio na temelju novinskih članaka u tadašnjem tisku i sačuvanog arhivskog gradiva u Hrvatskom državnom arhivu i Državnom arhivu u Sisku. Nažalost, prikaz tih novčarskih institucija nije obogatio biografijama glavnih aktera (obrtnika, trgovaca i drugih značajnih pojedinaca) njihova osnutka i djelovanja.

Knjiga je bogato ukrašena kvalitetnim slikovnim priložima, faksimilima o djelovanju proučavanih banaka i drugih financijskih institucija, fotografijama glavnih aktera stvaranja proučavanih institucija i starih razglednica gradova, općinskih središta te drugih važnijih naselja na području Sisačko-moslavačke županije.

Ova je knjiga važan prilog poznavanju razvoja bankarstva u Sisačko-moslavačkoj županiji, ali i cijeloj Hrvatskoj. Do sada su takvi prilozi bili prava rijetkost u hrvatskoj historiografiji i mislim da je šteta što joj je autor taj značajan doprinos podario tek u XXI. stoljeću. U nadi da do sljedećega doprinosa historiografiji hrvatskoga bankarstva nećemo morati čekati nekoliko desetljeća, na kraju želim čestitati autoru na knjizi te poželjeti još mnogo takvih prinosa hrvatskoj historiografiji.

MILAN VRBANUS

O pretiscima autobiografija sudionika Prvoga svjetskog rata

Na prošlogodišnjem *Interliberu* predstavljena su tri pretiska autobiografija sudionika Prvoga svjetskog rata: Branimir Knežević, *Gledanje u vidjeno. Ratovanje u Srbiji 1914. godine* (Zagreb: Tisak i naklada Dioničke tiskare u Zagrebu, 1917); Pero Blašković, *Sa Bošnjacima u Svjetskom ratu* (Beograd, 1939) i Juraj grof Oršić-Slavetički, *Na konju i u rovu* (Beograd: Štampom Carsko i kraljevske vojno gubernijske štamparije, 1917). Iako djela službeno ne tvore niz, sva su prema navodima u impresumima dio Biblioteke Prvi svjetski rat i urednik im je Filip Hameršak. Riječ je o pretiscima prvih izdanja knjiga na kraju kojih slijedi popratna studija urednika s kritičkim aparatom.

Zasluga za ovaj izdavački pothvat pripada Danielu Glavanu i izdavačkoj kući Fortuna d.o.o. (Antikvarijat *Biblos*), a u istoj bi ediciji trebala biti još dva pretiska: Grgo Turkalj, *1609 dana na fronti* (Winnipeg, 1930) i Slavko Štancer, *Put do pobjede. Sastavljen za podčasnike i momčad sviju četa hrvatske krvi* (Zagreb: Naklada potpukovnika Slavka Štancera, 1916). Prvi od njih ugledao je svjetlo dana paralelno s dovršetkom ovoga prikaza, pa ćete o njima moći čitati više u idućem broju.

Prva u nizu ove biblioteke jest knjiga Branimira Kneževića *Gledanje u vidjeno. Ratovanje u Srbiji 1914. godine*, koja na 164 stranice opisuje ratovanje u Srbiji od 15. kolovoza do 3. prosinca 1914., kada je autor zbog bolesti bio prebačen na liječenje. Upravo je opisani dio ratne povijesti hrvatskoga naroda bio sljedećih 70-ak godina od propasti Austro-Ugarske Monarhije ideološki najneprihvatljiviji dio povijesti naroda okupljenih u državama različitih naziva, što je svakako jedan od razloga slabe prisutnosti ove knjige u javnosti, a i o samom se autoru zna relativno malo.

Branimir (Branko) Knežević rođen je 1891. u Zlarinu, gdje je završio pučku školu. Nakon gimnazije završene u Zagrebu upisao je Kadetsku školu u Karlovcu i po završetku obrazovanja ostao je u djelatnoj vojnoj službi pri domobranskim postrojbama. Uoči Prvoga svjetskog rata bio je poručnik 25. domobranske pješачke pukovnije sa sjedištem u Zagrebu, a po proglašenju mobilizacije dodijeljen je 11. domobranskoj hodnoj pukovniji, koja je tek trebala biti ustrojena. Služio je u obje pukovnije i s njima boravio na srpskom ratištu, gdje je i obolio od tuberkuloze pluća. Nije poznato koliko je vremena proveo na liječenju na prijelazu 1914./1915., ali je nakon što je prizdravio upućen na rusko ratište, gdje mu se zdravstveno stanje znatno pogoršalo, pa je dodijeljen Središnjem uredu za ratni tisak u Beču kao referent za južnoslavenska pitanja. Posljednju godinu rata proveo je teško bolestan u Zagrebu, gdje i umire 27. listopada 1918. od tuberkuloze. Osim što je bio djelatni vojni časnik, Knežević se prije rata okušao u pisanju različitih književnih formi (poput crtica i novela), a tijekom rata bio je suradnik u *Obzoru*, *Primorskim novinama*, *Savremeniku* i *Hrvatskoj knjivi*. Onovremeni kritičari nisu imali osobito mišljenje o njegovu književnom radu, ali ga u svojim sjećanjima spominju Miroslav Krleža (*Davni dani* /Zagreb, 1956/, 74, 90, 133) i Josip Horvat (*Živjeti u Hrvatskoj 1900 – 1941.* /Zagreb, 1984/, 128), koji su, poput njega, bili domobranski časnici i pisci.

U prvoj rečenici kratkoga predgovora (str. 5 – 6) autor ističe da je njegova knjiga “mali prilog velikoj povijesti” pisanoj krvlju, a u sljedećoj rečenici otkriva razloge pisanja govoreći “mislim, da je istina u povijesti spas za dobru budućnost”. Saznaje se da je knjiga nastala na temelju zabilježbi pisanih u bilježnicu na licu mjesta, koje je u proljeće 1915. autor pretočio u knjigu nastojeći “kronološkim redom hladno i nepristrano, moguće i sasvim suhoparno” prikazati što je prošao. Knežević ističe da će pisati o svojoj četi, o onome što je vidio svojim očima i da sve ono što nije “potkrijepljeno sa argumentima” jest njegov osobni stav i da drugi o tome mogu misliti drugačije. Iako je na kraju predgovora istaknuo da neće “govoriti o svojim intelektualnim impresijama” nego samo o činjenicama, pretkraj knjige potkralo mu se znatno više osobnih opaski negoli na početku, kada uistinu iznosi čistu faktografiju.

Knjiga je podijeljena na tri poglavlja: “Iz prve epohe” (str. 11 – 34), “Intermezzo” (str. 37 – 48) i “Iz druge epohe” (str. 53 – 164), a samo je posljednje podijeljeno na manje cjeline, pod naslovima “Na Drini” (str. 53 – 61), “Na Gučevu” (str. 71 – 99) i “Progon” (str. 111 – 156). Na kraju svakoga poglavlja ili podcjeline nalazi se između dvije i sedam anegdota, svugdje istoga naziva “Epizode” (str. 31 – 34, 45 – 48, 65 – 68, 103 – 108 i 159 – 164). Način na koji je otisnuta posveta “Rodu palih” istovjetan je nazivima poglavlja, pa u prvi trenutak zbunjuje. No, kada se pročita knjiga, u sjećanju ostaje učestalo spominjanje groblja palih, zaboravljenih ratnika ili žrtve palih.

Autor započinje priču svojim javljanjem u zapovjedništvo 25. domobranske pukovnije u Zagrebu 27. srpnja 1914., dan nakon proglašenja vojne “spreme”, gdje je tre-

bao preuzeti službu pobočnika u kraljevskoj ugarskoj 11. domobranskoj hodnoj pukovnici u nastanku. Do 2. kolovoza pukovnija je dosegla bojno brojno stanje (oko 3000 vojnika), nakon čega je uslijedila izobrazba i 12. kolovoza odlazak vlakom u Srijemsku Mitrovicu. Tri dana poslije pukovnija ulazi u već okupirani Šabac, gdje se vojnici prvi put susreću s ranjenima i poginulima obiju strana, pljačkanjem i ubijanjem civila, ubijenih s razlogom ili bez njega. Na Kneževićevu odsječku ratišta odigrao se epilog Cerske bitke (započete 15./16. kolovoza) i tom se prilikom spominju i ostale hrvatske domobranske postrojbe. Treba također spomenuti da su u tekst umetnute rukom crtane skice pojedinih manjih segmenata ratišta da bi čitatelju bilo jasnije o čemu autor govori.

Drugo poglavlje opisuje događaje s kraja kolovoza i početka rujna, kada su austrougarske snage napustile područje Srbije i pripremale se za novi vojni pohod preko Drine, opisan u sljedećem poglavlju. Forsiranje Drine uz promjenjivu sreću pojedinih postrojbi, opis znamenite bitke kod Batara i uspostava mostobrana, koji je danima rušen i ponovo građen, tek su uvod u krvave borbe na planini Gučevo s Crnim vrhom kao najvišom točkom, po kojoj su borbe i dobile ime. Detaljno su opisana tri neuspješna pokušaja osvajanja toga vrha (22.-23. rujna, 1. listopada i 14.-15. listopada), nakon čega je uslijedilo ukopavanje snaga, dovlačenje austrougarske artiljerije i priprema vojske za novi pokušaj. Postrojbe XIII. zboru osvojile su Crni vrh 6. studenoga, što je dovelo do povlačenja srbijanskih snaga s toga područja.

Knežević je sudjelovao u bitkama na planini Cer, na rijeci Kolubari i nizu drugih, manje poznatih mjesta, no 3. prosinca uslijedio je srbijanski protuudar i austrougarske su snage do 15. prosinca 1914. u cijelosti potisnute iz Srbije. U tim završnim borbama autor nije sudjelovao jer je na dan kada je počeo protuudar zbog bolesti bio prebačen preko Save u pozadinu na liječenje.

Javnosti je najpoznatija knjiga Pere Blaškovića *Sa Bošnjacima u Svjetskom ratu*, koja na 503 stranice opisuje ratni put samoga Blaškovića i njegove bosanskohercegovačke pješačke pukovnije br. 3. Jest da su im se putovi povremeno razilazili, ali ova je knjiga najveći spomenik junaštvu i žrtvama Bošnjaka te pukovnije u Prvom svjetskom ratu, ali i Bošnjaka u svim ostalim postrojbama. Za svaku je pohvalu što će ovim pretiskom knjiga biti još dostupnija, jer ona to svojom zanimljivošću i informativnošću svakako zaslužuje. Ujedno, ovo je jedina knjiga u ovome nizu koja je napisana nakon rata, uz korištenje ratnih zapisa, pa je autor mogao mnogočemu pristupiti racionalnije ili sa znatnom dozom humora. Ovom ću prilikom navesti samo jedan primjer s početka prosinca 1914., za vrijeme ofenzive austrougarskih snaga u ruskoj Poljskoj. Blašković kaže: "Pošto su nas o ciljevima našega kretanja oskudno obavještavali, to dabome nismo imali ni pojma što radimo i zašto tako radimo, već smo jedino radi iznemoglosti i krvavih gubitaka grdili naše vodstvo na sva usta i bili smo silno ogorčeni. Tek sam u poslijeratnoj literaturi čitao da su naši stalni pokreti i napadaji bili upravo genijalni, jer smo takvim aktivnim radom vezali velike snage ruske vojske" (str. 150). Takvih primjera u knjizi ima pregršt i zbog toga je vrijedi pročitati.

Pero Blašković rođen je 25. lipnja 1883. u Karlovcu, gdje je pohađao pučku školu, a u Trstu je završio kadetsku školu. Početkom XX. stoljeća službovao je kao djelatni časnik u Beču, Budimpešti, Segedinu, Temišvaru, Srijemskoj Kamenici i Beloj Crkvi, gdje je boravio najdulje i ondje je zasnovao obitelj. Nakon što mu je supruga preminula

pri porođaju, za dječaka su se brinuli baka i djed s majčine strane, a otac mu je dolazio u posjete tijekom povremenih dopusta, o čemu se govori i u autobiografiji. Početak rata zatekao je Blaškovića na službi u Budimpešti, gdje je bilo sjedište stožera 3. bosanskohercegovačke pješačke pukovnije, iako je postrojba popunjavana uglavnom s tuzlanskoga područja, a zapovjedni joj je kadar potjecao iz svih krajeva Austro-Ugarske Monarhije. S tom je postrojbom Blašković prošao balkansko, istočno i jugozapadno bojište. Postrojba je na bojištu bila od 12. kolovoza 1914. do 28. listopada 1918., što iznosi 50,5 mjeseci ratovanja. Od toga je Blašković proveo 42 mjeseca na prvoj borbenoj crti, pa ne čudi što sam sebe rado naziva pravom "hura-beštijom". Preostalo vrijeme proveo je na dopustu (najmanje), bolovanju (malo) i stručnom usavršavanju. Najdulje je služio u IV. bataljonu, kao zapovjednik 16. satnije i odreda strojnih pušaka, a zbog velikih gubitaka među časnicima prvi je put došao na čelo bataljona krajem listopada 1914., ali ne zadugo. Vodio je časničku školu, zapovijedao I. bataljonom, bio regimentsađutant (pukovnijski pobočnik) i na kraju stalni zapovjednik II. bataljona. U čin satnika promaknut je izvanredno u prosincu 1914., a krajem rata pripala su mu puna majorska beriva. Savjestan u izvršavanju dužnosti, među kojima mu je na prvom mjestu bila briga za podređene, bio je iznimno cijenjen među časnicima i momčadi, za što je bio nekoliko puta odlikovan. S obzirom na to da je iz nebrojenih okršaja izišao prostrijeljene odjeće ili obuće, ali neozlijeđen, pronio se glas o njegovoj mističnoj neranjivosti, pa su suborci rado bili u njegovoj blizini, što opisuje s velikom dozom humora. Ipak, iz rata je izišao s trajnim oštećenjem – teškom nagluhošću, po kojoj je postao legendaran u međuratnom razdoblju. Naime, oba su mu bubnjića puknula 14. siječnja 1916., kada mu je u rovu pored rijeke Ikwe pred noge pala i eksplodirala mina iz minobacača. Tijekom konačnoga sloma austrougarske vojske dospio je u francusko zarobljeništvo, iz kojega se vraća 16. veljače 1919. godine.

Bio je primljen u vojsku Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, službovao je u najboljim garnizonima i elitnim postrojbama (Kraljevoj gardi), promican je i odlikovan, ali nije bio zadovoljan stanjem u vojsci, pa početkom 1920-ih istupa iz službe. Toj je odluci posvećen posljednji ulomak knjige, gdje kaže: "Uzroci su teško dokučivi. Oficir je u Austriji uživao neograničeno povjerenje i poštovanje. Živio je u drugarstvu, koje je bilo legendarno. Toga u novoj vojsci nije bilo, pošto je zadržan duh i način srpske vojske, u kojoj su njegovane političke, patriotske, oslobodilačke i četničke vrline, a zauvijek je odzvonilo onom gospodskom duhu, u kojem smo dotada rasli i živjeli" (str. 491). Nakon toga započinje karijeru u gospodarskim krugovima. Bio je dugogodišnji tajnik Centrale industrijskih korporacija i Saveza jugoslavenske industrije cementa, oboje sa sjedištem u Beogradu. Godine 1921. bio je jedan od osnivača, a od 1928. do 1940. predsjednik tamošnjega *Hrvatskog kluba*. Tijekom druge polovine 1930-ih bio je predsjednik beogradske podružnice *Hrvatskoga radiše*. Čini se da je cijelo vrijeme prilično oštro i otvoreno kritizirao beogradsku politiku i njezin odnos prema drugim narodima, ali mu se to nije uzimalo za zlo sve do izlaska knjige o kojoj je ovdje riječ. Burne reakcije dijela srpske javnosti na njegovu knjigu i Blaškovićev odgovor na napađe zainteresirani mogu pročitati u popratnoj studiji ovoga pretiska (str. XIX – XXIII).

Blašković je ponovo vojno aktivan u Oružanim snagama Nezavisne Države Hrvatske i 18. travnja 1941. imenovan je zapovjednikom Bosanskoga divizijskog područja u Sarajevu. No smijenjen je već u kolovozu iste godine jer se sukobio s predstavnicima Ustaške vojnice zbog postupanja prema srpskom stanovništvu. Nakon dva mjeseca

imenovan je “nadzornikom pješaštva” pri Ministarstvu domobranstva i tu je službu obavljao do studenoga 1942., kada je izvanredno promaknut u čin generala i na vlastiti zahtjev umirovljen. Unatoč umirovljenju, aktivan je u javnom životu, a kada je 1944. ponovo izabran za drugoga potpredsjednika *Hrvatskoga radiše*, njegovo se protivljenje režimu dodatno zaoštrilo. Nije samo javno kritizirao nego je i organizirao sastanke u svojem stanu, pa je zajedno s drugim prevratnicima uhićen u kolovozu 1944. i zatvoren. U listopadu je proglašen krivim za protudržavnu djelatnost i upućen u Lepoglavu na izdržavanje maksimalne, trogodišnje kazne. Ondje se zarazio pjegavim tifusom, od kojega je 3. travnja 1945. i umro u Zagrebu.

Iako knjiga *Sa Bošnjacima u Svjetskom ratu* nije jedino što je napisao, zahvaljujući njoj zaslužio je besmrtnost jer će ostati nezaobilazna literatura i nakon pojave novih knjiga o povijesti bošnjačkih pukovnija. Naime, knjiga je toliko puna živopisnih detalja, uz mnogobrojne vojne tehničke podatke, da je od srca preporučujem svima voljnima shvaćanja toga krvavoga ratnog sukoba, ali i onima koji naprosto pokušavaju dokučiti funkcioniranje ljudskoga roda u nemogućim uvjetima. U tih stotinu godina ljudi su se znatno promijenili, no neke su stvari ipak ostale iste. Ako tko nema vremena ili volje čitati cijelu knjigu, neka svakako pročita preliminarno poglavlje “Naš život u ratu” (str. 9 – 75), koje sažima cjelokupni ratni doživljaj po pojedinim temama, a događaji koji se spominju kao ogledni primjeri opširnije su opisani u kronološkom dijelu autobiografije. Poglavlje je podijeljeno u 15 tema opisanih na nejednakom broju stranica (od jedne do deset). Najopširnije su “O borbi” (str. 51 – 60) i “Dopusti” (str. 61 – 71), a ostale su: “Naši položaji”, “Oružje, odijelo, obuća i oprema”, “Stanovanje”, “Hrana”, “Njega tijela”, “Epidemije i bolesti”, “Seksualni život”, “Naša religioznost”, “Fotografiranje”, “Pučanstvo”, “Vremenske prilike”, “Kad se nije pucalo” i “O ranama”. Nakon toga slijedi tekst podijeljen na poglavlja prema godinama, zaključno sa 1919., no poglavlje ne završava s krajem kalendarske godine nego se dovršava započeti događaj do iduće promjene položaja. Poglavlja su podijeljena na manje dijelove, većinom naslovljene geografskim odrednicama, a odlomci u njima razdijeljeni su prema vremenskim odsjecima, važnim događajima ili osobama poput piščeva služaka Osmana, s kojim završava prikaz druge godine rata.

Godina 1914. (str. 77 – 177) opisana je veoma detaljno i živopisno, posebice dio o mobilizaciji, odlasku na ratište i prvim borbama, pri čemu se jasno vidi promjena stava prema mnogočemu izazvana ratom. Žestoko klicanje ratu po ulicama Budimpešte bilo je u posvemašnjoj suprotnosti s držanjem istih tih momaka na bojištu, što je pisca zabavljalo i ispunjavalo prijezirom. Stoga nije mogao odoljeti da posprdno ne govori o takvim junacima kada god bi ih sreo na bojištu. A to je bilo često, jer su Bošnjake slali gdje druge pukovnije nisu uspijevale ostvariti zadane ciljeve. Bosanskohercegovačka pukovnija br. 3 odasлана je na ratište u zoru 27. srpnja 1914. iz Budimpešte i stigla je na monarhijsku obalu Save preko puta Šapca 13. kolovoza, gdje je veoma brzo doživjela vatreno krštenje. Nakon pet dana bitaka kod Šapca, opisanih iz dana u dan, 3. rujna prebačena je na “sjeverno ratište”, kamo stiže u jeku bitke kod Lavova (9.-14. rujna). Kao dio 31. peštanske divizije, pripojena je IV. korpusu 2. armije pod zapovjedništvom generala Böhm-Ermollija. Sudjelovala je u bitkama na Karpatima, a 21. listopada 1914. Blašković smatra “najcrnjim danom bosanske treće regimente” jer su nakon bitke za kotu 668 u njegovu IV. bataljonu preostala 73 vojnika, a od nižih časnika samo on i dvojica rezervnih oficira (str. 132). Premda i sam priznaje da je kasnijih godina možda

bilo i težih trenutaka, tada se prvi put susreo s tako masovnim stradanjem svojih ljudi, što od vatrenoga oružja, što od posljedica kolere. Nakon popunjavanja postrojbe novim ljudstvom upućeni su u ruski dio Poljske i prvu godinu rata završavaju božićnom bitkom kod Wojčina. S obzirom na to da je knjiga pisana naknadno, prilikom dolaska u Galiciju stoji opaska koja vrijedi za cjelokupni boravak na tom ratištu. Blašković kaže: “U Srbiji je sve išlo bez sistema i reda, zavisno o poduzetnosti pojedinaca na jednom sasvim nepreglednom terenu, (...). Ovdje u Galiciji mogli su međutim komandanti zaista manevrirati s vojskama po svim principima taktike” (str. 103).

Godina 1915. (str. 179 – 236) započinje završetkom “nesretne” bitke kod Wojčina i njezinim odjecima. Surova statistika rata u ovom slučaju kaže: “(...) moja je šesnaesta imala gubitaka do 20%, BH 3 regimenta prosječno 40%, a moji mašingeveri 60%” (str. 180). Nakon te bitke pukovnija je zbog jačanja zime i smirivanja bojišta dobila prvi put od početka rata svoj trajni položaj. Bila je to velika novost za Bošnjake željne odmora i brzo su se prilagodili novim uvjetima. Otprilike pola poglavlja Blašković je posvetio rovovskom načinu života, gdje opisuje parade, posjete stranih diplomata, mlade i stare suborce, špijune i domaće životinje. Odmor je trajao samo do 19. veljače, kada su ponovo krenuli u Karpate i sudjelovali u teškim borbama kod Sapanowa u Voliniji. Uz tu je bitku vezana i jedna od zanimljivosti zbog kojih mi je ova knjiga toliko draga. Naime, Blaškovićev kuhar Macko nabavio je negdje kokoš koja je nesla jaja i umjesto da je pojedu, prozvali su je Anica. Bila je omiljena zbog svoje pitomosti i velikih jaja, redovito isporučivanih zahvalnoj momčadi. “Njezino je sudjelovanje u svjetskom ratu trajalo od ljeta 1915. do jeseni 1916. godine kada ju je Macko kod Żwyzyna zaklao, jer je već prestala nositi jaja” (str. 223). Usudila bih se reći da je sirota živina poživjela na bojištu znatno duže od mnogih koje je hranila.

Godina 1916. (str. 237 – 323) započinje odmorom pukovnije u selima na granici Galicije i Volinije, jer je u proljeće te godine na ruskom ratištu vladao relativni mir. Opisuje se domaće stanovništvo te što vojska radi kada ne juriša na neprijatelja. Blašković je tijekom toga zatišja dva mjeseca vodio časničku školu jer je iz pozadine dolazio kadar posve nespričan odgovoriti na sve zahtjevnije ratovanje. Svaki je tečaj trajao mjesec dana i sastojao se od mnogo vježbanja na terenu uz minimalno teorije, a polazilo ga je 20 časnika i 220 podčasnika. Cijelu tu godinu pukovnija je provela krećući se na potezu od Żwyzyna do rijeke Ikwe i natrag do Manojowa. Tu su dočekali i Brusilovljevu ofenzivu, a jedina bitka koja se opisuje iz dana u dan je ona kod Brodyja (25.-28. srpnja). Na tim prostranim ravnicama upoznao je svojega nezaboravnog prijatelja Kudru, bijelo-žutoga psa ovčara koji se nakon dobačene korice kruha više nije odvajao od Blaškovića više od tri koraka. Iako je njihovo druženje trajalo, čini se, samo par mjeseci, ostavio je dubok trag na Blaškovića, koji je bio uvjeren da ako postoji “seoba duša”, nema sumnje da je u tom psu bila “neka dobra i meni neobično bliza duša” (str. 247). Kako psa nije mogao voditi sa sobom na dopust, ostavio ga je na čuvanju u staji zajedno sa svojom kobilom Alki i tovarnim ponijem, no Kudro je nakon nekoliko dana tužnoga cviljenja otišao i više se nije vratio. Ovo poglavlje završava Blaškovićevim odlaskom na sprovod Franje Josipa I., no zanimljivo je da donosi pogrešan datum kraljeve smrti jer stoji 26., a ne 21. studenoga. Za odlazak na pogreb odabran je na razini pukovnije, jer je svaka postrojba morala poslati jednoga čovjeka, a on je u svojoj bio časnik s najdužim stažem na ratištu i najviše odlikovanja. Svi koji očekuju opis sjajnoga pogreba i iznošenje mišljenja o preminulom grdno će se razočarati jer ovdje

toga nema. Jedino što znamo o sprovodu jest da je, kao ratnik, stajao blizu samoga odra i to je sve. Možda bi svega toga i bilo da se na povratku nije dogodila teška željeznička nesreća kada je brzi vlak za Budimpeštu prepun putnika prolazeći kroz stanicu prepolovio manji vlak koji je kretao za Graz. U sudaru je na licu mjesta poginulo 110 ljudi, a Blašković nikada nije saznao koliko ih je naknadno podleglo ozljedama. Njemu nije bilo ništa ozbiljno, iako su viđeni prizori ostavili svoj pečat, a kako ih je smatrao gorima od ratnih, jedva je čekao da se vrati “na naš mirni front” (str. 322).

Godina 1917. (str. 325 – 350) uglavnom je bila mirna. Za zimskoga zatišja dva je mjeseca vodio mlade albanske časnike po Monarhiji upoznavajući ih s raznim znamenitostima, a najviše ih se dojmila tvornica pušaka u Steyeru. Po povratku na bojište kaže: “Ratovanje je obamrlo. Puščana se vatra jedva i čula, a obje artiljerije štedjele su municiju. Na dan smo imali 2 do 3 ranjena vojnika i 1 do 2 poginula vojnika” (str. 330). U tom razdoblju Blašković uglavnom opisuje sela u Bukovini. No sve se to promijenilo 6. listopada: “Rano ujutro kao da se otvorio pakao, prolomila se na položajima oko Waschkautza teška artiljerijska vatra” (str. 340). Bila je to posljednja bitka Bošnjaka na ruskom ratištu jer je već idućega dana nastupilo zatišje i borbi nije bilo do 7. prosinca, kada je sklopljeno desetodnevno primirje s Rusima. Krajem mjeseca pukovnija je prebačena u pričuvu i Blašković je počeo izdavati novine za potrebe svoje pukovnije. Nazvao ih je *Lacman*, a sav prihod od prodaje išao je u korist pukovnijskoga fonda za udovice i invalide. List je bio šaljiv, poučan i zabavan, a u jednom od brojeva objavljena je abeceda, tiskanim i pisanim slovima, pa su mnogi sricali prve riječi u rovu.

Godine 1918. (str. 351 – 474) Blašković je na zboru časnika imenovan predsjednikom pukovnijskoga fonda za invalide i piscem ratne povijesti pukovnije. Stoga je početkom godine otputovao u Tuzlu na četiri dana da bi se s gradskim vlastima dogovorio o korisnom trošenju novca iz toga fonda. U Budimpešti je na putu prema Bukovini saznao da nema smisla putovati na sjever kada je njegova pukovnija dan prije prošla kroz grad na putu za talijansko ratište. Našao ju je u selu Silvella kod Vittorija (blizu Venecije), a cijelo je ratno područje bilo u pokretu jer je trebalo zauzeti nove položaje nakon povlačenja Talijana preko rijeke Piave. To je ujedno značilo i pljačkanje napuštenih područja, u čemu su, kaže Blašković, prednjačili Nijemci. Čistili su sve pred sobom i otpremali u Njemačku, ne ostavljajući ništa lokalnom stanovništvu. Bošnjacima su pokušali oteti stoku dopremljenu iz Bukovine, ali je Blašković zaprijetivši pucanjem u počinitelje osujetio taj pokušaj. Nisu imali ničega osim vina u izobilju i nisu mu odoljeli ni najortodoksni vjernici muslimani. Krajem siječnja Bošnjaci su s Piave pješice krenuli u Dolomite, gladni i natovareni kao mazge. Ili čak gore od njih. Odredite im je bio gradić Lamon u podnožju Monte Vallaze, gdje su u odmoru proveli gotovo mjesec dana, a zatim su krenuli natrag na Piave, u gradić Lago na istoimenom jezeru, gdje su boravili od 25. ožujka do 9. svibnja. Ondje su upoznali Svetozara Boroevića, za koga Blašković kaže da je “najsposobniji i najsretniji vojskovođa Monarhije u svjetskom ratu”, koji je ostavio “na sve nas najdublji utisak”. Održao je vojsci “osobito lijep vojnički govor, kojim nam je protumačio, u čemu leže uzroci svim nedostatcima u hrani, odijelu, opremi i oružju. Počeo je sve od sirovina i tvorničke produkcije, pa produžio sve do saobraćajnih sredstava i boraca u rovu” (str. 373). Nakon toga je pukovnija upućena na položaj, a Blašković odlazi na dopust i kratki tečaj za više časnike na “Sočkoj fronti”, no vraća se na vrijeme da pripremi svoje momke za ofenzivu započetu 14. lipnja. Bitku na Montellu opisuje iz dana u dan (15.-23. lipnja), a nazovimiran vojnički život preki-

nula je obavijest da će idućega dana započeti sveopći napad Antantinih trupa. Riječ je o završnim borbama 27. i 28. listopada, kada je "orkanska bubnjarska vatra" zasipala sve položaje austrougarskih postrojbi. U poslijepodnevnom satima 28. listopada Bošnjake su zarobile dvije francuske pješačke pukovnije i to im je jako teško palo. Opisani odnos Francuza i Talijana prema zarobljenicima daleko je od korektnog, a put od ratišta do zarobljeničkoga logora u gradiću Riom-ès-Montagnes u Francuskoj Blašković je jednostavno nazvao "Golgota" (str. 442 – 453). Riječ je o prijepisu njegovih dnevničkih zapisa u nastojanju da što vjernije dočara što se događalo tih dana i kako su se osjećali, a poglavlje prije i nakon njega govore o istom, ali na racionalan način.

Godina 1919. (str. 475 – 491) započinje popisom svih aktivnosti koje je Blašković poduzeo da ga što prije oslobode iz zarobljeništva i vrate u domovinu. Obećanja su bila tu još od prethodnoga Božića, ali nikako da se ostvare. A kada je stigla radosna vijest, iznenadila ga je vlastita reakcija. "Kad sam ranije pomislio na potvrdnu vijest o slobodi zamišljao sam, da ću vrisnut od radosti i skočiti koliko me noge nose. Dogodilo se protivno. Vijest me toliko potresla da sam skoro pao i na čas izgubio svijest. Taj dan predstavlja jedan od najmarkantnijih događaja mojeg života, isto tako kao i dan, kad sam postao oficir, zatim kad sam preko reda promaknut za kapetana, pa dan kad sam sa najvećom mukom postigao penziju. To su mi najvažniji dani vojničkog života" (str. 476). Blašković je krenuo na put prema domovini 3. veljače i stigao je 16. veljače brodom u Dubrovnik. "Uzbuđenim srcem stupili smo na tlo svoje nove, velike i slobodne domovine, ali smo u njoj našli takav nered, zbrku, samovolju i indolenciju u svakom pravcu i na svakom mjestu, da nas je oduševljenje brzo prošlo" (str. 491).

Knjiga je opremljena sa 91 fotografijom, većinu kojih je snimio sam Blašković, i dvije karte, jedna Srednje Europe s označenim prometnim pravcima, a druga talijanskoga ratišta 1918. godine. Na samom kraju, a prije sadržaja, nalazi se "Tumač stranih riječi" (str. 493 – 497), nadasve koristan rječnik za sve istraživače povijesti Prvoga svjetskog rata, ali i austrougarske vojske općenito.

Knjiga *Na konju i u rov*u Jurja grofa Oršića-Slavetičkog najmanja je obimom i ima samo 60 stranica uskoga formata. Posvećena je "uspomeni palih hrvatskih junaka c. i kr. 12. ulan[ske] pukovnije" u kojoj je služio autor, pravim imenom Georg Nestor Oršić. O njemu se u hrvatskoj historiografiji zna malo unatoč tomu što je pripadao poznatoj plemićkoj obitelji. Čak i godinu njegova rođenja, riječ je o 1881., treba uzeti s dozom opreza jer o njegovu životu nema pouzdanih podataka. Poznatija je njegova književna djelatnost, suradnja u brojnim hrvatskim novinama, ali nije posve jasno kako je došlo do toga da je Juraj grof Oršić postao jedan od dvojice plemića koji su se u Hrvatskoj profesionalno bavili novinarstvom.

Početak Prvoga svjetskog rata grof Oršić-Slavetički dočekao je kao dočasnik koji je bio mobiliziran u 12. ulansku pukovniju, s kojom je nakon kraćega boravka na južnoj granici Srijema upućen u Galiciju, gdje je, po svemu sudeći, pukovnija bila u sklopu 2. vojske. Dotična pukovnija slabo je poznata u Hrvatskoj iako se popunjavala s cjelokupnoga područja Hrvatske i Slavonije. Ili možda upravo zbog toga. Naime, stožer joj je bio u Varaždinu, zapovjedništvo I. divizijuna u Zagrebu, II. u Čakovcu, a tzv. kader imao je sjedište u Osijeku. Iako je konjaništvo u rat ušlo kao elitna vojna postrojba, ubrzo ih je nepredviđeni napredak ratne tehnike gurnuo u pozadinu i dodijelio im ulogu ponajprije izviđača, ali će im i ta uloga biti oduzeta uzletom aviona, zbog

čega su pojedine konjaničke pukovnije bile rasformirane. Nije poznato zašto je Juraj Oršić od kraja 1915. i cijelu 1916. bio odgovorni urednik *Beogradskih novina*, koje su u početku izlazile tri puta tjedno u okupiranoj Srbiji, a potom i svakodnevno do 26. listopada 1918., odnosno za trajanja austrougarske okupacije. Popis tekstova koje je Oršić objavio u *Beogradskim novinama*, od kojih neki imaju autobiografski karakter, može se vidjeti u popratnoj studiji. No nije poznato gdje je dočekao kraj rata niti što se točno s njim zbivalo nakon toga. Javljao se povremeno kao dopisnik *Obzora* iz Beograda, Budimpešte i Beča, iz kojega se posljednji put javio 1938., pa se pretpostavlja da se ondje i skrasio.

Juraj grof Oršić svoje je ratno iskustvo sažeo u šest priča anegdotalnoga karaktera, po čemu se ova autobiografija razlikuje od ostalih tiskanih u istoj ediciji. Prva priča je "Prva borba" (str. 5 – 11), a započinje iskrcavanjem ulana iz vlaka "na jednoj maloj stanici nedaleko od Rawa Ruske", mjesta oko 50 km sjeverozapadno od Lavova. Donosi opis žurnoga kretanja u nepoznato uz iščekivanje prvoga sukoba, razmišljanja i osjećaje koje izazivaju zvukovi borbe u daljini, čudnu mješavinu sreće i neizvjesnosti. Tu je i iskreno priznanje potpunog nerazumijevanja prve zapovijedi, sumnji u vlastite sposobnosti, ali i porasta samopouzdanja nakon uspješno obavljena zadatka. Sve to daje životno i nadasve ljudsko lice prvih borbi koje se ne vidi u klasičnom vojnom opisu ratnih sukoba.

Druga priča, "Noć na Sanu" (str. 13 – 26), opisuje doživljaje izviđačke patrole koju je predvodio sam autor, koja se umjesto kratkog izviđanja pretvorila u višednevno izbivanje iz matične postrojbe. Zadatak praćenja kretanja neprijatelja, okonjenih Kozaka, igrom slučaja obuhvatio je postavljanje zasjeda, međusobno puškaranje, bježanje u paničnom strahu, ali i preispitivanje sebe samoga je li podmetanje požara u jednom selu čin junaštva ili nečega drugog. Slična se nedoumica proteže i kroz priču "Pijanicu i Bog čuva" (str. 27 – 36), gdje se duhovito opisuju zgone vječno pijanoga kaplara Mikića, nikada trijeznog ali uvijek spremnog za dragovoljno izvođenje zadataka negdje na granici Besarabije, posebice ako ih je mogao izvesti na svoj način. Kaplara Mikić bio je vedra duha, spreman na šale, pun optimizma bez obzira na okolnosti, pa su ga voljeli časnici i momčad, a glas o njegovoj snalažljivosti i pouzdanosti u izviđanju proširio se izvan matične postrojbe, pa je dva puta na prijedlog drugih postrojbi odlikovan kolajnom za hrabrost.

Priča "Nastradao" (str. 37 – 43) govori o danima nakon teških bitaka kod "Novog i Starog Sandecza", gdje je konjica prvi put ušla u ozbiljnu pješačku borbu i izgubila mnogo ljudi, a brojni su konjanici lutali okolo odvojeni od svojih postrojbi. Sveopće rasulo najteže je pogađalo ranjenike, koji su nezbrinuti ležali na ulicama grada Wileliczke, ispred zgrade gradske vijećnice, jer nitko, uključujući načelnika grada, nije našao shodnim otpremiti ih u bolnicu u Krakov. "Ilija Gudurić" (str. 45 – 52) priča je o "rođenom zločincu", čovjeku koga nitko u eskadronu nije volio, opakom, preko mjere osvetoljubivom i do krajnosti sebičnom. No, unatoč brojnim nesuglasticama i fizičkim obračunima tijekom zajedničke službe, Ilija je Jurju spasio život i od tada su bili nerazdvojni.

Posljednja priča, "Zarobljen" (str. 53 – 60), pokazuje kako je lako pasti u zarobljeništvo. Dovoljan je samo trenutak nepažnje, jedno pogrešno skretanje u spletu rovova i nađeš se pred neprijateljem, jednako iznenađenim kao i ti sam. Upravo se to dogodilo

Jurju kada je krenuo bez ikakva oružja, samo s dalekozorom oko vrata, pronaći bolji položaj za promatranje topničke paljbe po ruskim položajima. Iz zarobljeništva ga je spasila navala Bošnjaka jer su uzničari imali važnijega posla nego paziti na njega, pa se sam vratio u svoju postrojbu. Avantura je završila razbijenim nosom i jako povrijeđenim ponosom, s obzirom na to da je od Rusa zaradio nekoliko šamarčina jer nije imao cigareta ni duhana.

Iako sve tri knjige govore o ratu, ne veličaju rat i ratovanje. Ono što se nakon rata naziva junaštvom, u ovim je knjigama prikazano kao posve razumljiv slijed događaja u danim okolnostima. Koliko je nešto bilo dobro ili loše, pametno ili glupo, vojnici nisu imali vremena ni volje propitivati jer ljudski um posve drugačije funkcionira u ratnim okolnostima negoli u doba mira. Sve tri knjige zanimljive su na svoj način, pri čemu je autorov osobni pečat od presudnoga značenja. Upravo je taj uvid u ljudske duše neprocjenjiv svim istraživačima ratne/vojne povijesti, no moram priznati da mi je što više čitam o Prvom svjetskom ratu manje jasno kako su ti ljudi uspjeli preživjeti sve te strahote. Zato smatram da svim sudionicima rata treba odati priznanje, pa makar i sa zakašnjenjem od stotinu godina, što se nastoji učiniti ovim pretiscima. Nama jedino preostaje pročitati ih i nadati se da se ratno zlo neće ponoviti.

VIJOLETA HERMAN KAURIĆ